

LUNDS UNIVERSITET
Socialhögskolan
SOL 067
Vårterminen 2004

Flyktingbarn och skyddsfaktorer

- ett salutogent perspektiv

Författare: Malin Wirén

Handledare: Elizabeth Martinell Barfoed

ABSTRACT

The aim of this essay was to examine and describe, from how it finds expression among professionals, factors of protection for refugee children that promote well-being and a favourable development in their new country. By interviewing professionals and by using a salutogenetic perspective this was investigated.

My results show that there are four themes of factors that are of importance. Factors depending on the background, factors related to the structural category, factors explained by the characteristics of the child and finally, factors related to the family of the child and to other social contacts in the network of the child.

My results also indicate factors of protection, which can be attached to and understood from the concept of KASAM - sense of coherence.

INNEHÅLL	<u>Sida</u>
FÖRORD	4
1. INLEDNING	5
1.1 Problemformulering	5
1.2 Syfte	6
1.3 Frågeställningar	6
1.4 Begrepp	6
1.5 Metod	8
1.5.1 Metodval	8
1.5.2 Perspektiv och avgränsningar	8
1.5.3 Urval och tillvägagångssätt	9
1.5.4 Resultatets tillförlitlighet	10
1.6 Etiska överväganden	11
2. TEORETISKA PERSPEKTIV OCH TIDIGARE FORSKNING	12
2.1 Salutogenes	12
2.2 Skyddsfaktorer och motståndskraft	14
2.3 Migrationsprocessen	16
2.4 Flyktingbarns mående	17
2.5 Trauma	19
2.6 Vad är till hjälp för flyktingbarn?	20
3. RESULTATREDOVISNING OCH ANALYS	21
3.1 Fortsatt framställning	21
3.2 Bakgrund	22
3.2.1 Vilka är barnen?	22
3.2.2 Barnens mående	23
3.3 Skyddsfaktorer	24
3.3.1 Bakgrundsfaktorer	25
3.3.2 Strukturella faktorer	26
3.3.3 Personliga faktorer	27
3.3.4 Relationella faktorer	29
3.4 Skyddsfaktorer som kan kopplas till KASAM	32
3.4.1 Begriplighet	32
3.4.2 Hanterbarhet	33
3.4.3 Meningsfullhet	34
4. AVSLUTNING	36
4.1 Sammanfattning	36
4.2 Slutdiskussion	37
5. KÄLLFÖRTECKNING	40
Intervjuguide Bilaga 1	42

FÖRORD

Jag vill rikta ett stort tack till de personer som medverkade i mina intervjuer. Ni har bidragit till värdefull information. Ert engagemang för denna grupp i samhället har varit smittande. Tack för att ni delade med er av er tid och av era erfarenheter.

Jag vill även tacka min handledare Elizabeth Martinell Barfoed för goda råd, stöd och uppmuntran genom uppsatsens olika faser. Tack också för din ärlighet och för ditt genuina intresse för mitt ämnesval.

Slutligen vill jag tacka min hundvalp Ester som genom bus och upptåg tvingat mig att ta regelbundna pauser under skrivandets gång.

Malin Wirén

1. INLEDNING

1.1 Problemformulering

Många barn som lever i Sverige idag har en annan etnisk och kulturell bakgrund än den svenska. I Socialstyrelsens litteraturoversikt från år 2000 uppges att nästan vart fjärde barn eller tonåring i Sverige har invandrarbakgrund, vilket innebär att minst en av föräldrarna är född utomlands. Av dessa har en inte obetydlig del en bakgrund som innehåller flykt och uppbrott från ett hemland. Det saknas uppgifter om hur stor denna grupp är (s. 7). Flyktingar som kommer till Sverige kan ha med sig svåra traumatiska upplevelser. Det kan handla om ett liv i krig, exil, och med detta, förföljelse, förtryck, tortyr och misshandel. Många har kanske fått lämna sitt land i hast, utan möjlighet till avsked. Familjer har splittrats, familjemedlemmar har försvunnit eller dött. Flyktingarna har på olika sätt drabbats av stora förluster. Förluster av det sociala nätverket och av den sociala identiteten (Angel och Hjern, 1992, s.52ff.). Mitt i allt detta finns också barnen. Direkt eller indirekt drabbade bär de med sig denna verklighet till sitt nya land där familjerna ska försöka skapa något nytt. Dessa barn har en svår utgångspunkt i livet. I Socialstyrelsens rapport 1995:5 hänvisas till en underökning som är gjord på 350 asylsökande barn i 170 familjer. Resultaten visade att 40 % av barnen mådde uppenbart dåligt och hade stora behov av hjälp och stöd. Även efter en längre tid och med beviljat uppehållstillstånd uppgavs 50 % av barnen ha psykiska problem (s. 64ff.).

Idén till denna uppsats fick jag när jag läste en artikel i tidskriften Socionomen, som behandlade ämnet maskrosbarn (Abrahamsson, 2003, s.29ff.). Här ställdes frågan ”hur kommer det sig att vissa barn klarar sig trots dåliga förutsättningar, mot alla odds”? Dessa barn, de så kallade maskrosbarnen har en förmåga att utnyttja sina resurser. Det kan också finnas faktorer i barnens omgivning som har en positiv och skyddande inverkan. Utifrån detta menar jag att det är mycket intressant att titta på hur flyktingbarnen har det. Mycket av litteratur och forskning kring denna grupp i samhället är så kallad problemforskning. Som jag ovan beskrivit har de ofta också upplevt en mängd trauman. Jag ställer mig då frågorna ”Hur har de överlevt”? ”Vilka är de egna resurserna och vilka skyddande faktorer har funnits inom familjen och i nätverket utanför familjen eller i samhället”? Jag menar att det är av stor vikt för det sociala arbetet att få kunskap om vad som är till hjälp för flyktingbarnen i Sverige och vad som kan bidra till att dessa får en positiv utveckling trots svåra omständigheter.

1.2 Syfte

Syftet är att, utifrån hur det kommer till uttryck bland professionella, undersöka och beskriva skyddande faktorer för flyktingbarn, som bidrar till välmående och till att de får en positiv utveckling i Sverige.

1.3 Frågeställningar

- Vad är till hjälp för flyktingbarn i att kunna vara välmående och få en positiv utveckling i Sverige?
- Vilka skyddsfaktorer finns som kan härröras till flyktingbarnens bakgrund?
- Kan man finna skyddsfaktorer för flyktingbarn i strukturella omständigheter?
- Vilka skyddsfaktorer kan härröras till flyktingbarnens personliga egenskaper?
- Finns det skyddsfaktorer som kan härröras till flyktingbarns familjeförhållanden och andra relationer?
- Finns det skyddsfaktorer för flyktingbarn som kan kopplas till, och förstås genom Antonovskys begrepp KASAM - känsla av sammanhang?

1.4 Begrepp

Här nedan definierar jag de begrepp som är de mest centrala termerna i uppsatsen. Andra begrepp som används i uppsatsen definieras och förklaras efterhand, i sitt sammanhang.

Barn: Enligt FN: s barnkonvention är ett barn varje människa under 18 år. Detta är också vad jag i min uppsats avser när jag använder begreppet barn. De barn som mina respondenter kommer i kontakt med kan dock sägas till största del vara barn i förskole- och skolålder d.v.s. 1-16 år.

Flykting: En flykting är enligt FN: s Genèvekonvention, den som befinner sig utanför sitt land, i vilket han är medborgare, därför att han känner välgrundad fruktan för förföljelse på grund av sin ras, nationalitet, tillhörighet till en viss samhällsgrupp eller på grund av sin religiösa eller politiska uppfattning (SoS 1995:5, s. 55). Många av de barn som de professionella har kontakt med har kommit till Sverige som anknytningsfall. Detta innebär att en förälder kommit först och efter att denne fått uppehållstillstånd har resten av familjen kommit som anknytning. Dessa barns ankomst brukar i normala fall benämnas invandring. När jag i denna uppsats använder begreppet flyktingbarn menar jag dels de barn som avses

under definitionen flykting, dels de barn som räknas som anknytningsfall, då båda dessa kategorier har en bakgrund av flykt och upplevelser av krig och/eller förföljelse.

Skyddsfaktorer: I Lagerberg och Sundelin *Risk och prognos i socialt arbete med barn* definieras skyddsfaktorer på följande sätt: ”Skyddsfaktorer modifierar risken för ett ogynnsamt utfall så att risken är mindre när skyddsfaktorn finns och större när skyddsfaktorn saknas” (2000, s. 216). Denna definition innebär att skyddsfaktorer sätts i relation till riskfaktorer på så sätt att skyddsfaktorers inverkan är beroende av och varierar med risknivån. Vad jag i min uppsats avser med skyddsfaktorer är de faktorer som bidrar till barns positiva utveckling och välmående, utifrån att flyktingbarnen kan antas ha en svårare utgångspunkt beroende på deras erfarenheter och upplevelser av krig och flykt.

Trauma: I *Barn och trauma* av Atle Dyregrov definieras psykiskt trauma som ”/.../ överväldigande och okontrollerbara händelser som innebär en extraordinär psykisk påfrestning för de barn och ungdomar som drabbas av händelsen /.../” (1997, s. 9)

PTSD: är en förkortning av Posttraumatic stress disorder. PTSD är en diagnos inom psykiatri som innebär speciella problem som kommer från upplevelsen av ett trauma (Dyregrov, 1997, s. 36). För att det ska få kallas PTSD krävs att personen varit utsatt för en traumatisk händelse där han/hon upplevde, bevittnade eller konfronterades med händelser som innebar död, allvarlig skada eller hot om detta, samt att personen reagerade med intensiv rädsla, hjälplöshet eller skräck (Almqvist, 2000 s. 66). Man kan dela in symptomen för detta i tre kategorier. Återupplevelsesymptom (1), där minnesbilder av det man upplevt tränger fram i det medvetna i olika situationer och där associationer till traumat aktiverar minnen och känslor. Psykisk stumhet (2) innebär förändringar i personligheten till följd av stora ansträngningar att hålla känslorna under kontroll så att de inte svämmar över. Detta innefattar även undvikande tankar och känslor som rör den traumatiska situationen, undvikande av platser eller personer som påminner om traumat och en känsla av avstånd och distans till andra. Den tredje symptomkategorin handlar om att alltid vara på sin vakt (3). Den kan innefatta sömnproblem, irritation, ilska och koncentrationssvårigheter. Ett barn med PTSD blir ofta hyperuppmärksam samt överreagerar på överraskande moment (Angel & Hjern, 1992, s. 36ff).

Välmående och positiv utveckling: Att definiera välmående och positiv utveckling är en mycket komplex uppgift. Välmående kan innebära brist på symtom, subjektiva upplevelser av välmående, eller samhälleliga uppfattningar om social funktion och förmåga. Jag har därför valt att låta mina intervjupersoner associera fritt kring vad de lägger i begreppet välmående och positiv utveckling för att inte utifrån mina till viss del förutfattade meningar styra svaren till begränsade aspekter av välmående och positiv utveckling.

1.5 Metod

1.5.1 Metodval

Undersökningen bygger på dels kvalitativa intervjuer av professionella som i sitt arbete kommer i kontakt med flyktingbarn, dels på studier av litteratur och tidigare forskning. Jag har valt intervjupersoner med delvis olika utbildning och inom olika arbetsområden, som möter barnen utifrån varierande förutsättningar och i olika skeenden i asylprocessen. Gemensamt för dem alla är att de i sitt arbete kommer i kontakt med barn som har en bakgrund av flykt. Genom detta vill jag uppnå ett brett spektra av samlade erfarenheter kring vilka faktorer som kan bidra till att ge en positiv utveckling och välmående i det nya hemlandet. Genom denna metod önskar jag kunna dels beskriva, dels få förståelse för de faktorer som kan upprätthålla och /eller skapa hälsa och välmående trots svåra omständigheter, så kallade skyddsfaktorer.

Intervjuerna har genomförts med utgångspunkt i en semistrukturerad intervjuguide. Detta innebär att intervjuguiden har en låg grad av strukturering och standardisering, vilket lämpar sig väl för en kvalitativ studie (Andersen, 1994, s. 70ff.). Fördelen med en semistrukturerad intervjuguide är att kunna ta utgångspunkten i intervjupersonernas svar och låta dem utveckla dessa. Den semistrukturerade intervjuguiden ger också mig en möjlighet att ställa följdfrågor och fördjupa mig i intervjupersonernas egna erfarenheter (Denscombe, 2000, s. 135). Nackdelen med denna metod är att alla intervjupersonerna inte fått exakt samma frågor, vilket försvårar jämförelser. Fördelen har varit att jag kunnat anpassa mina följdfrågor efter varje intervjupersons specifika kunskapsområde och på så sätt fått ut maximalt av varje intervju.

1.5.2 Perspektiv och avgränsningar

Jag ämnar belysa skyddsfaktorer för flyktingbarn utifrån ett professionellt perspektiv genom att jag väljer att intervjua professionella som i sina yrken kommer i kontakt med flyktingbarn. Jag kommer alltså inte alls undersöka flyktingbarns egna upplevelser av vad som varit till hjälp för dem. Jag avser inte heller att undersöka riskfaktorer. Jag tar i min uppsats inte

ställning till skyddsfaktorer utifrån en längre tidsperiod utan utgångspunkten är nutid. Det gäller således flyktingbarn som fortfarande är barn.

Då denna uppsats ges ett begränsat utrymme i tid och rum är inte syftet att undersöka och göra en kartläggning av alla skyddsfaktorer som kan finnas för flyktingbarn. Avsikten är inte heller att ge en heltäckande bild av dessa, då detta i princip skulle vara en omöjlig uppgift.

1.5.3 Urval och tillvägagångssätt

Att göra ett urval av intervjupersoner har varit en lång process där jag i ett första stadium själv tagit kontakt med professionella, för att sedan ha blivit slussad vidare och fått tips på personer som har mycket kunskap och erfarenhet inom området. Denna så kallade snöbollseffekt har lett mig till de informanter som blev de slutgiltiga (Denscombe, 2000, s. 24).

Presentation av intervjupersoner:

Intervjuperson 1 (IP 1): är utbildad förskolelärare och arbetar på en flyktingförskola i en mellanstor kommun i Sydsverige.

Intervjuperson 2 (IP 2): är utbildad socionom och arbetar inom en ideell organisation som ansvarig för en gruppverksamhet för asylsökande flyktingbarn som är på gång att starta i en mellanstor kommun i Sydsverige.

Intervjuperson 3 (IP 3): är lärare i en förberedelseklass för mellanstadiebarn i en mellanstor kommun i Sydsverige.

Intervjuperson 4 (IP 4): är psykolog och arbetar på en mottagning för traumatiserade familjer i en stad i Sydsverige.

Intervjuperson 5 (IP 5): är lärare i en förberedelseklass för ungdomar 12-16 år i en mellanstor kommun i Sydsverige.

Intervjuperson 6 (IP 6): arbetar som socialsekreterare i ett invandrantätt område i en stad i Sydsverige.

Jag har valt att intervjua 6 personer som i sina yrken kommer i kontakt med flyktingbarn. För att få en så bred bild som möjligt av skyddande faktorerna kring barnen valde jag att intervjua professionella som träffar flyktingbarn utifrån olika förutsättningar och utifrån att de har olika funktioner då de tillhör olika yrkesgrupper. Jag är medveten om att de professionellas erfarenheter och upplevelser kan styras av exempelvis vilken behandlingstradition de kommer från och vilka föreställningar de har om vad som menas med hälsa. Måhända är detta en svaghet i studien. Min förhoppning har dock varit att samla erfarenheter utifrån olika

perspektiv och aspekter. De olika intervjupersonerna kommer i kontakt med barnen i olika skeenden under migrationsprocessen, de har olika funktioner i sina yrken och de har olika utgångspunkter i sin syn på flyktingbarnen, då de har olika akademisk skolning. Jag är medveten om att jag genom att istället välja ut en yrkeskategori, eller en arbetsplats, kanske hade fått ett större underlag för att kunna gå på djupet i förståelsen av vissa skyddsfaktorer. Då hade jag dock gått miste om den bredd av erfarenheter utifrån olika funktioner och utgångspunkter som mitt urval nu har bidragit till.

När intervjuerna var genomförda skrevs de ut ordagrant och i sin helhet. Därefter påbörjades genomgången och strukturerandet av empirin. Utgångspunkten var att få en förståelse för vilka skyddsfaktorer som finns för flyktingbarn och hur de verkar. Jag delade först upp materialet i fyra teman utifrån vad skyddsfaktorerna bestod i. Dessa teman blev bakgrundsfaktorer, strukturella faktorer, personella faktorer, och slutligen relationella faktorer. I materialet utkristalliserade sig också sådana faktorer som jag ansåg kunde kopplas till och förstås genom begreppet KASAM.

1.5.4 Resultatens tillförlitlighet

Jag har i min studie strävat efter att få ett så varierat urval som möjligt genom att välja intervjupersoner utifrån en bred front. Min önskan har varit att intervjupersonerna tillsammans ska ha en samlad kunskap om flyktingbarn i olika situationer. Genom att intervjua lärare i förberedelseklasser, vilka kommer i kontakt med alla nyanlända i en kommun har jag fått den allmänna bilden av flyktingbarnens situation och genom att intervjua psykolog och socialsekreterare har jag fått mer specifika kunskaper om de flyktingbarn som har det extra svårt. Utifrån denna strävan anser jag att mitt urval är tillförlitligt utifrån vad jag vill uppnå i min studie. Samtidigt är 6 personer en begränsad skara, och då de kommer från olika sammanhang och möter flyktingbarnen utifrån olika förutsättningar menar jag att underlaget för min studie är litet. Underlaget bygger på intervjupersonernas erfarenheter och upplevelser av flyktingbarnens situation. Denna metod har gett möjlighet till att samla erfarenheter från professionella som genom sina arbeten har mycket kunskap inom området. Jag anser även att mitt resultat är pålitligt då det i hög grad får stöd i litteratur och tidigare forskning.

För att ytterligare öka studiens tillförlitlighet har intervjuerna bandats och skrivits ut ordagrant för att eliminera risken för missförstånd och egna tolkningar. Två av intervjuerna kunde inte bandas. I det ena fallet samtyckte inte intervjupersonen till detta, i det andra fallet

fungerade inte bandspelaren när jag var på plats. Under dessa två intervjuer fördes noggranna anteckningar som sedan renskrevs och godkändes av dessa intervjupersoner.

Det är möjligt att min roll som intervjuare har påverkat resultaten, genom typen av frågor jag ställt och genom det jag tidigare förklarat för intervjupersonerna om vad min studie handlar om.

Då mina intervjuer har varit semistrukturerade har följden blivit att alla intervjupersonerna inte fått exakt samma följdfrågor. En naturlig konsekvens av detta är att intervjuernas tyngdpunkter kommit att ligga på olika områden. Jag menar dock att detta faktum inte kommit att påverka reliabiliteten nämnvärt då alla intervjupersonerna haft samma frågor att utgå ifrån.

Jag anser att min studie har en hög validitet. Jag har intervjuat professionella som i sitt yrke kommer i kontakt med flyktingbarn, om faktorer som bidrar till att barnen får en bra hälsa och en positiv utveckling. Många av intervjuerna har också kommit att behandla riskfaktorer inom området. Jag menar att det är mycket svårt för att inte säga omöjligt att föra diskussioner kring skyddsfaktorer utan att också beröra riskfaktorer. Jag anser inte att detta påverkat min studies validitet, utan snarare att denna information gett mig en större förståelse för många flyktingbarns utgångspunkt i livet. I min redovisning och analys har jag dock valt, som syftet med studien var, att främst fokusera på skyddsfaktorerna.

1.6 Etiska överväganden

Av etiska skäl har jag valt att inte intervju flyktingbarnen själva. Att intervju flyktingbarn skulle kunna röra upp mycket känslor och tankar kring traumatiska upplevelser som de sedan skulle lämnas ensamma med. Med tanke på denna studies begränsade omfattning uppfattar jag det därför inte som etiskt försvarbart.

Intervjupersonerna har fått information om min undersökning och dess syfte. De har även fått lämna sitt godkännande av att intervjuerna togs upp på band. En informant samtyckte inte till att intervjun bandades. Detta respekterades och jag förde istället anteckningar under intervjun. I min uppsats har jag valt att hålla mina intervjupersoner anonyma då det främst är i egenskap av deras funktion som professionella, som de medverkat och inte i egenskap av privatpersoner.

2. TEORETISKA PERSPEKTIV OCH TIDIGARE FORSKNING

Här nedan följer en presentation av teoretiska perspektiv, tidigare forskning och relevant litteratur som berör uppsatsens ämne. Redovisningen av denna sker tematiskt och är det kunskapsunderlag som använts i analysen. Vad som tas upp nedan utgör alltså tolkningsramar och teoretiska utgångspunkter för uppsatsen. Jag har valt att presentera teoretiska perspektiv och tidigare forskning i ett och samma kapitel då jag menar att det inte finns någon skarp skiljelinje mellan vad som är teorier och vad som är forskning. I den tidigare forskningen presenteras också olika teorier och i framställan av mitt teoretiska perspektiv finns även forskning återgivet. Först följer en orientering i det teoretiska perspektivet, salutogenes, därefter följer en generell presentation av vad som kan menas med skyddsfaktorer och motståndskraft. Det som presenteras under rubrikerna *migrationsprocessen*, *flyktingbarns mående*, och *trauma* är tänkt att utgöra en förståelsegrund för flyktingbarnens situation. Under rubriken *Vad är till hjälp för flyktingbarn* presenteras sådan forskning som får belysa mina resultat om vilka faktorer som bidrar till flyktingbarns välmående och positiva utveckling. Detta är forskning som specifikt berör flyktingbarnen till skillnad från vad som tas upp under rubriken *skyddsfaktorer och motståndskraft*.

2.1 Salutogenes

Jag har valt att ta min utgångspunkt i den salutogena forskningen, den så kallade friskhetsforskningen. Denna fokuserar på de faktorer som gör att människor behåller hälsan, så väl den fysiska som den psykiska, trots svåra omständigheter i livet. Anledningen till att jag har valt salutogenes som teoretiskt perspektiv är att jag anser att detta är ett synsätt som borde få en mer framträdande roll i forskning inom socialt arbete generellt och att det är ett försummat synsätt i forskning kring flyktingbarns mående mer specifikt. Att undersöka vad som bidrar till att flyktingbarn mår bra och får en positiv utveckling ger värdefull information som kan användas i förebyggande socialt arbete. Jag menar inte att det salutogena synsättet ska ersätta det patologiska, utan de båda kompletterar varandra och bidrar till en större förståelse för flyktingbarnens situation. Uppsatsens begränsning i utrymme och tid hindrar mig dock från att fördjupa mig i båda synsätten.

En vanlig utgångspunkt i synen på hälsa är den patologiska. Denna innebär att man försöker besvara frågan ”Varför blir människor sjuka”? Aron Antonovsky genomförde 1979 en studie där han upptäckte att 29 % av en grupp kvinnliga överlevande från koncentrationsläger var vid god psykisk hälsa. Att det var så många som 29 % som var vid god hälsa trots de mycket svåra omständigheterna fick honom att börja utveckla ett nytt sätt

att betrakta hälsa - nämligen det salutogena perspektivet. Detta perspektiv innebär att istället söka svar på frågan ”Varför hamnar en människa i den positiva polen i dimensionen hälsa - ohälsa, eller vad får en människa att röra sig mot denna pol, var de än befinner sig vid ett visst tillfälle”? (Antonovsky, 1991, s. 11ff) Det patologiska synsättet innebär en syn på hälsa - ohälsa som en dikotomi, två skilda kategorier. Det salutogena perspektivet lyfter istället fram synen hälsa - ohälsa som ett kontinuum som innebär att alla människor är mer eller mindre friska, eller sjuka. Antonovsky förklarar detta med följande sats ”Vi ska alla dö och så länge det finns minsta liv i oss är vi i någon bemärkelse friska” (Antonovsky, 1991, s. 24).

Utgångspunkten i det salutogena synsättet är således att människan i sitt normala sammanhang ständigt påverkas och drabbas av olika typer av stressorer som bidrar till en obalans (s. 162). Stressorer definieras av Antonovsky som ”krav som det inte finns några omedelbart tillgängliga eller automatiskt adaptiva responser på” (s. 51). Oavsett var dessa stressorer kommer ifrån, den inre eller yttre världen, om de utgörs av dagliga förtretligheter, om de är akuta eller kroniska, om de är frivilligt valda eller tvingas på oss, så är allas våra liv fyllda av stimuli som vi inte har något givet eller automatiskt svar på. Det uppstår då en spänning som kommer av konstaterandet att det finns ett behov som måste bli tillfredsställt (Antonovsky, 1991, s. 162f.). Beroende på hur framgångsrikt denna spänning hanteras hamnar utgången någonstans mellan hälsa och ohälsa. Vad den salutogena forskningen vill göra är att studera de faktorer som ligger bakom sättet på vilket människor hanterar spänning (Antonovsky, 1991, s. 12).

KASAM - känsla av sammanhang

Länge betraktade Antonovsky generella motståndsresurser som det som för en människa mot den friska polen i ett kontinuum mellan hälsa och ohälsa. Generella motståndsresurser kan sägas vara allt som förmår en människa att lösa den spänning som en stressor ger upphov till. Exempel på sådana resurser är jagstyrka, kulturell stabilitet, pengar och socialt stöd. Senare fann Antonovsky att det gemensamma för alla generella motståndsresurser var att de gör stressorerna begripliga för människan, och att det är sådana erfarenheter av begriplighet som bygger upp det som Antonovsky betecknar som KASAM - känsla av sammanhang (Antonovsky, 1991, s. 51ff.). KASAM är enligt Antonovsky de faktorer som upprätthåller en människas position på ett kontinuum mellan hälsa och ohälsa och det som förmår henne att röra sig mot den friska polen. Definitionen av KASAM lyder:

”Känslan av sammanhang är en global hållning som uttrycker i vilken utsträckning man har en genomträngande och varaktig men dynamisk känsla av tillit till att (1) de stimuli som härrör från ens inre och yttre värld under livets gång är strukturerade, förutsägbara och begripliga, (2) de resurser som krävs för att man ska kunna mäta de krav som dessa stimuli ställer på en finns tillgängliga, och (3) dessa krav är utmaningar, värda investeringar och engagemang.”
(Antonovsky, 1991, s. 41).

Antonovsky tar upp tre teman som är kännetecknande för ett starkt KASAM.

Begriplighet syftar på i vilken utsträckning en människa upplever de olika stimuli, stressorerna, som gripbara, strukturerade och sammanhängande. En människa med hög känsla av begriplighet förväntar sig att de stressorer hon kommer att möta i framtiden är förutsägbara, eller åtminstone går att ordna och förklara.

Hanterbarhet innebär till vilken grad en människa upplever att det står resurser till hennes förfogande, med hjälp av vilka hon kan möta de krav som ställs genom de stressorer som ständigt drabbar henne. Med ”stå till ens förfogande” kan menas de resurser som står under ens egen kontroll, eller som kontrolleras av behöriga andra - ens make eller hustru, vänner, kollegor, Gud, partiledaren och läkaren - som man känner att man kan räkna med och lita på.

Meningsfullhet kan även kallas för motivationskomponenten i KASAM. Här betonas vikten av att vara delaktig, som medverkande i de processer som skapar ens öde och ens erfarenheter. Känsla av meningsfullhet kan frambringas av att det finns områden i livet som är viktiga och som skapar engagemang och som har betydelse även i känslomässig mening. Det som sker inom dessa områden betraktas som utmaningar, värda känslomässiga investeringar (Antonovsky, 1991, s. 39f).

2.2 Skyddsfaktorer och motståndskraft

Hur kan man se och förstå förhållanden som bidrar till ett barns motståndskraft?

Rutter (1993) menar att man kan dela upp skyddsmekanismer i fyra kategorier:

- De som minskar risken för att bli exponerad
- De som minskar risken för negativa kedjereaktioner efter exponering
- De som främjar självtillit och tron på den egna förmågan att påverka en situation
- De som lägger grunden för positiva möjligheter

(s. 626ff)

Dyregrov anser att motståndskraft är något som utvecklas med tiden i en fungerande omsorgsmiljö och att en trygg anknytning under den tidiga barndomen är en viktig skyddsfaktor som främjas av en positiv och emotionellt lyhörd omsorg. Några andra positiva faktorer som Dyregrov tar upp är; en personlighet som kräver eller utlöser andras hjälp och omsorg, självtillit och självständighet, tilltro till den egna förmågan, gott stöd från familj och vänner, förmåga att förstå vad som sker och förmåga att lösa problem (1997, s. 71).

Klefbeck & Ogden (2001) diskuterar i *Barn och nätverk* begreppet motståndskraftiga barn, de som under svåra uppväxtbetingelser, mot alla odds, överlever både fysiskt och mentalt. En anledning till detta kan vara förmåga att utlösa positiva reaktioner och få omsorg från sin omgivning, vilket kan jämföras med vad Dyregrov beskriver ovan. Dock menar författarna att en viktig aspekt i diskussionen om de motståndskraftiga barnen är att det ofta har ett högt pris att klara av svåra motgångar. Till exempel finns det en risk att barnen utvecklar en latent sårbarhet. Grunden för motståndskraft kan vara både miljömässig och medfödd, och den kan variera i tid och situation. Ett barn kan vara motståndskraftigt i en viss ålder eller i en viss situation, men inte nödvändigtvis i en annan (s. 45).

Ben Furman (2002) beskriver i *Det är aldrig försent att få en lycklig barndom* sin forskning kring vad det är som gör att människor kan klara sig trots en svår barndom. Han kritiserar och vänder på den vanliga utgångspunkten att svåra upplevelser som barn med säkerhet leder till problem i framtiden och hänvisar bland annat till forskning som Emmy Werners och Ruth Smith genomfört som visar att så mycket som en tredjedel av de barn som upplevt en så kallad riskbarndom vid 18 års ålder vuxit upp till unga vuxna med välutvecklat självförtroende och en god förmåga till hänsyn (s. 16f.). Furman redovisar olika sätt för barn att klara sig. Sådana kan vara andra människors omsorg och närhet, fantasin, barn kan vid behov fly in i en fantasivärld där de kan ha trevliga lekkamrater och förstående vuxna som sällskap. Det kan också vara till hjälp att skriva dagbok och dikter eller att läsa böcker. Han menar även att vissa karaktärsdrag och attityder tycks göra att man lättare kommer ner på fötter. Till dem hör bland annat stark vilja, envishet och målmedvetenhet (s. 23ff.).

I *Risk och prognos i socialt arbete med barn* av Lagerberg och Sundelin (2000) diskuteras olika skyddsfaktorer. Hos barnet kan sådana vara förmåga att förstå och komma överens med andra, problemlösningsförmåga och humor. Författarna hänvisar till Rutter (1989) som är kritisk till tanken att motståndskraft skulle uppstå genom positiva erfarenheter. Snarare är det tvärtom. Plågsamma erfarenheter kan ha en skyddande effekt, ungefär som immunitet mot infektioner uppstår när en människa utsatts för dem och klarat av dem. Detta resonemang står i motsats till vad Klefbeck & Ogden hävdar, nämligen att ett barn kan bli sårbart om det måste

möta och klara av svåra motsättningar. Det finns alltså en viss oenighet kring vad som egentligen skapar skyddsfaktorer.

Vidare tar Lagerberg & Sundelin upp det faktum att samma faktor ibland kan fungera som en skyddsfaktor men i ett annat sammanhang som en riskfaktor (2000, s. 216f.).

2.3 Migrationsprocessen

En flykt kan ha många olika orsaker. Det kan handla om politiska, personliga eller ekonomiska motiv. Det gemensamma för många som flyr är att livet där hemma blir svårare och alltför farligt för att man ska kunna stanna kvar. Migrationen blir en påtvingad utväg. För många innebär den även ett hopp om en bättre framtid (Nyberg, 2000, s.90). Birgitta Angel och Anders Hjern lyfter fram en viktig aspekt av att ha flytt och av att leva i exil. Det är sorgen över allt det som förlorats när man tvingats lämna sitt hemland. Det innebär i första hand en förlust av det sociala nätverket och av den sociala identiteten. För en del blir flykten även en förlust av den politiska kampen som förts i hemlandet. I många fall finns det också en förlust av ett framtidsperspektiv (1992, s. 26ff). Barnens sorg utgörs i första hand av förlusten av de signifikanta som stått dem nära. Dessa kan utgöras av viktiga personer som tillhör den utvidgade familjen. Barnet kan även drabbas av en förlust av bilden av den vuxne föräldern som omnipotent, som klarar att beskydda sitt barn. Under flykten och i det nya landet blir den vuxne utsatt, beroende och degraderad (ibid.). Vad en flykt innebär för en individ eller en familj är mycket individuellt och varje människa har sin egen historia. Eva Nyberg (2000) beskriver i *Barnfamiljers migration - uppbrott och förändring* tre exempel på uppbrottsmönster som är vanliga bland familjer som flytt till Sverige. *Det definitiva uppbrottet* innebär en förändring i relation till ursprungsfamiljen på så sätt att man frånsäger sig sin tillhörighet till och ansvar för den. Denna typ av uppbrott innebär att aldrig vilja komma hem. Det är ett känslomässigt uppbrott som kan illustreras med att gräva upp sina rötter och plantera dem på en ny plats. *En vilande tillhörighet* innebär en tillfällig skilsmässa från den trygga familjegemenskapen. Detta innefattar att bibehålla känslan av närhet till det ursprungliga sammanhanget, men att samtidigt minska anhörigas insyn och kontroll. Det blir en tillfällig frigörelseprocess som till viss del även kan präglas av ambivalens. Detta kan illustreras med att rötterna är avskurna men finns kvar för återanknytning vid en framtida återflyttning. Det tredje uppbrottsmönstret är *ett uteblivet uppbrott*. När många från samma familj och släkt kommer till samma ställe kan det uppstå en strävan efter att återskapa hemlandets mönster för kultur, gemenskap och samvaro (s. 93ff). Efter flykten finns det olika strategier för att hantera den nya situationen. Olika individer utformar olika strategier. Det kan

handla om att försöka göra motstånd mot det nya genom att protestera och ifrågasätta. Vissa intar en mer tillbakadragen hållning och tar avstånd från det nya. *Assimilation* innebär att man väljer att överge det gamla och lära om helt. En annan strategi är *integrering* som innebär att individen bevarar en del av sina ursprungliga värderingar och tar till sig en del av det nya landets sätt (SoS-rapport 1995:5, s. 15).

Anpassning är en dynamisk process som kan ta flera generationer. Processen kan ses som ett antal faser vilka avlöser varandra. Faserna är inte specifika för migrationsprocessen utan kan jämföras med bl.a. Johan Cullbergs faser för krisutveckling som handlar om vägen till en ny vardag.¹ *Uppbrottet* kan ofta komma väldigt hastigt med lite tid till förberedelse och möjligheter att ta farväl. Konsekvenserna blir splittrade familjer och separationer. Efter *ankomsten* till det nya landet infinner sig inte sällan en känsla av befriad hoppfullhet. Man befinner sig i säkerhet och har undkommit eventuella förföljare. Medan de vuxna känner en lättnadskänsla är det vanligt att barnen i denna fas är uppfyllda med sorg och saknad. Nästa fas, *reaktionsfasen*, innebär ett slags uppvaknande. Man känner att man har förlorat sitt sammanhang och sin tillhörighet. Man blir isolerad, anonym och förlorar sin autonomi, samtidigt som den nya identiteten som flykting och främling tillskrivs. Förloppet påverkas här av om man känner sig välkommen eller avvisad. I denna fas börjar barnen ofta finna sig tillrätta. Detta kan skapa en otakt inom familjen då föräldrarna som är fyllda av sorg vill bearbeta detta medan barnen är förbi den fasen. *Reparation och bearbetning* är den fas som kan betraktas som en vändpunkt. Det är här som individen väljer strategi, där assimilering och integrering är uttryck för att försöka gå vidare. När så småningom tidsperspektivet har vidgats, både framåt och bakåt, inträder *nyorienteringsfasen*. Man kan se på det förflutna utan hinder och samtidigt har vägen till framtiden börjat klarna och på detta sätt har man fått tillgång till två kulturer (SoS 1995:5, s. 16ff).

I detta sammanhang vill jag föra in kritik mot ett alltför stereotypt tänkande kring krisreaktion i olika faser. Givetvis är varje individ unik och varje reaktion unik i sitt slag. Cullbergs faser bör alltså ses som en förståelemodell.

2.4 Flyktingbarns mående

Birgitta Angel och Anders Hjern beskriver i *Att möta flyktingbarn och deras familjer* flyktingbarns situation. Många flyktingbarn, kanske till och med de flesta som kommer till Sverige har i hemlandet fått bevittna våld på nära håll. Många flyktingbarn har i perioder varit

¹ Se vidare om faser för krisutveckling i Cullberg, Johan (1979) *Kris och utveckling*. Stockholm: Natur och kultur)

skilda från en eller båda av sina föräldrar vilket innebär svåra påfrestningar för barnen. En del barn har förlorat en förälder. Många barn förlorar en stor del av sin barndom. Traumatiska upplevelser har stor betydelse för hur flyktingbarnen mår under de första åren i Sverige (1992, s. 53ff.).

Enligt Socialstyrelsens kunskapsöversikt (2000) är det svårt att ge en tydlig bild av hur vanligt förekommande psykisk ohälsa är bland barn och ungdomar med flykting- och invandrarbakgrund eftersom antalet publicerade rapporter och kartläggningar är få, såväl i Sverige som internationellt. Denna typ av studier innebär nämligen en del svårigheter. Dels handlar det om en mycket heterogen grupp, dels är det inte helt enkelt att definiera begreppet psykisk hälsa. Det blir i sammanhanget också intressant att fråga sig i vilken utsträckning olika symtom beror på olika upplevelser eller på olika sätt att uttrycka upplevelser.

Det går dock att konstatera att asylfasen, d.v.s. den tid då flyktingarna söker asyl men innan de fått uppehållstillstånd, innebär att många barn lever utsatta och att deras psykiska hälsoproblem då är stora. Vidare beskrivs att det ofta handlar om ”tysta” inåtvända symtom, till exempel sömnrubbningar, ängslan, beroende, depressivitet och koncentrationssvårigheter (s. 16ff.).

Judith Ljungberg-Miklos och Marianne Cederblad genomförde 1987 en undersökning på asylsökande flyktingbarn i Landskrona. Familjerna kom framförallt från Libanon och Etiopien. Resultaten visade att 52 % av barnen hade symtom som tydde på psykisk störning eller psykisk ohälsa. De vanligaste symtomen var hyperaktivitet, aggressivitet och föräldraberöende, vilket förekom hos hälften av barnen. Sedan följde sömnstörningar, dålig koncentrationsförmåga och känslighet, vilket förekom hos en tredjedel av barnen.

I Socialstyrelsens rapport 1995:5 hänvisas till en underökning gjord på 350 asylsökande barn i 170 familjer. Resultaten visade att 40 % av barnen mådde uppenbart dåligt och hade stora behov av hjälp och stöd. Även efter en längre tid och med beviljat uppehållstillstånd uppges 50 % av barnen ha psykiska problem (s. 64f.).

En kritik jag vill rikta mot denna typ av mätningar är att man väljer att kartlägga i förväg bestämda symtom utifrån vår syn på normalitet istället för att fråga barnen själva hur de upplever att de mår. En annan aspekt med att mäta symtom är att det faktiskt kan finnas barn som mår mycket dåligt men som visar få eller inga symtom och dessa hittas då inte.

Kerstin Almqvist (2000) skriver i *Barnet i den traumatiserade familjen* att barn som utsätts för enstaka traumatiska händelser visar symtom som ganska väl stämmer överens med kriterierna för PTSD, medan barn som utsätts för upprepade traumatiska erfarenheter får en annan typ av reaktion där förnekande och psykisk avskärmning blir mer vanligt framträdande.

Almqvist tar vidare upp andra symtom som är vanliga eller typiska men som inte inkluderas i kriterierna för PTSD: överdrivet föräldrabeloende, separationsångest och skuldkänslor för att ha överlevt är några exempel (s. 69f.).

Binnie Kristal-Andersson beskriver i *Att förstå flyktingar, invandrare och deras barn - en psykologisk modell* tankar, känslor och förhållanden som kan omge en persons liv och tillvaro i det nya landet och orsaka, påverka eller komplicera hans/hennes inre och yttre svårigheter. Ett exempel på ett sådant tillstånd är känslan av främlingskap. Varje dag påminns flyktingen om att han/hon är en outsider. Dessa yttre situationer kan speglas inåt på så sätt att främlingskapet kan bli en del av personligheten. På samma sätt kan det fungera med många andra känslotillstånd. Till exempel ensamhet och saknad. En känsla av skuld kan komma av att han/hon hade möjlighet att fly, vilket med tiden kan utvecklas till att aldrig kunna bli tillfredsställd och nöjd med sig själv och till att ställa stora krav på sig själv för att kunna känna sig värd att överleva (2001, s. 83ff.).

2.5 Trauma

Atle Dyregrov tar i *Barn i trauma* upp att vad som är traumatiskt för ett visst barn inte behöver vara det för ett annat. Att en händelse blir traumatisk har att göra med olika faktorer som påverkar. Det kan handla om i vilken kontext händelsen sker. En annan påverkande faktor är vilken mening barnet tillskriver händelsen. Även barnets utvecklingsnivå och temperament spelar in, liksom barnets tidigare upplevelser av liknande händelser. Dyregrov påpekar att det alltså inte är situationen i sig som är traumat utan hur barnet uppfattar och tolkar den i kombination med de faktorer som ovan nämnts. Vidare betonar Dyregrov att barn som upplever traumatiska situationer inte nödvändigtvis utvecklar långvariga problem. Om barnet har en bra livssituation för övrigt, tillräckliga inre resurser och en väl fungerande omgivning kan barnet klara sig bra (1997, s. 10f). Kjerstin Almqvist tar i *Barnet i den traumatiserade familjen* upp ytterligare diskussioner kring riskfaktorer respektive hälsobefrämjande faktorer och hur dessa påverkar effekterna hos det enskilda barnet. Graden av våld och annan fara barnet drabbats av samt individuella egenskaper som ålder, kön och hur barnet ser på situationen beskrivs som viktiga faktorer. Även föräldrarnas omsorgsförmåga och stöd från det sociala nätverket samt den kulturella kontexten är andra viktiga faktorer. Slutligen handlar det också om hur dessa olika faktorer samverkar, och hur barnet och dess omgivning samspelar (Almqvist, 2000, s. 65).

Ulla Armyr (1989) skriver i *Flyktingbarn - naturliga reaktioner på något onaturligt* att barnet inte enbart påverkas av de direkta krigsupplevelserna utan även indirekt av hur de traumatiska upplevelserna återspeglas i de personer som står barnet nära (s. 26).

När ett barn drabbats av ett trauma är det dock inte ovanligt att detta får konsekvenser för många olika områden och för den vidare utvecklingen. Det kan påverka personligheten och karaktärens utveckling och synen på tillvaron. Även självuppfattningen och självtilliten kan påverkas, liksom förmågan att hantera sin situation (Dyregrov, 1997, s. 29ff).

Armyr (1989) menar att vanliga reaktioner på krig, sorg och förlust bland barn är att använda sig av förnekande som försvar. Detta uppges kunna vara något positivt för barnet i den krissituation som det just då befinner sig i. Däremot är det inget positivt i längden, då det är viktigt att barnet får möjlighet att prata om upplevelserna. Detta blir ett sätt att i lagom doser hantera sin ångest (s. 34f.).

Angel och Hjern lyfter fram vikten av att anlägga en existentiell dimension på traumat. Detta kan jämföras med Dyregrovs och Almqvists resonemang ovan om huruvida ett trauma utvecklas eller inte påverkas av vad barnet ser för mening i händelsen. Angel och Hjern menar att det är intressant att ställa sig frågan vad det inträffade har för mening för den drabbade. Varför händer detta? Kan det sättas in i ett politiskt eller religiöst perspektiv. Om så är fallet kan kampen vara ett sätt att bearbeta det som hänt (1992, s. 42f).

2.6 Vad är till hjälp för flyktingbarn

I detta avsnitt kommer jag att ta upp forskning och litteratur kring vad som är till hjälp för flyktingbarn. Mycket av det jag tagit upp tidigare under rubriken skyddsfaktorer och motståndskraft passar in även här. I detta stycke har jag dock valt att specialisera sådana fakta som berör flyktingbarn specifikt medan jag i det tidigare avsnittet behandlat skyddsfaktorer mera generellt. Det har inte varit helt lätt att hitta litteratur och tidigare forskning inom detta ämne, då den mesta litteraturen i första hand berör problematiska omständigheter kring flyktingbarn och därmed riskfaktorer. Min förståelse av detta faktum är att mycket av forskningen haft en patologisk utgångspunkt.

Lars Gustafsson och Agneta Lindkvist beskriver i *Våga lyssna - att möta flyktingbarn* förskolans och skolans betydelse för flyktingbarn i att ge dagarna struktur. Gustafsson och Lindkvist menar att sysslolöshet och oplanerade dagar ökar känslan av kaos hos barnen. Att få komma till skolan kan även innebära en vila för barnen då de en längre tid levt i föräldrarnas oro och stress (1990, s. 58f.).

Kerstin Almqvist tar i *Barnet i den traumatiserade familjen* upp det som kallas ”andragenerationseffekten”. Den innebär att om föräldrarna är traumatiserade finns en risk att det påverkar deras föräldraförmåga negativt och därmed också föräldrar-barn-relationen.

Almqvist diskuterar även det som kallas ”posttraumatisk familjedynamik”. Ett uttryck för detta kan vara att föräldrarna vill glömma och gå vidare och därför inte prata om vad de har varit med om. Det kan då skapas en tystnad i familjen som gör att barnen lämnas ensamma med sina traumatiska minnen. Av detta kan man förstå att vad som kan vara till hjälp för flyktingbarn är att ha föräldrar som mår bra och som kan hantera sin föräldraroll samt att det finns ett öppet klimat i familjen (2000, s. 71ff).

I Socialstyrelsens litteraturoversikt *Psykisk hälsa hos flykting- och invandrarbarn* framhävs att behandling av traumatiserade barn i yngre åldrar i första hand bygger på att återupprätta en grundtrygghet. För lite äldre barn är det till hjälp att själva få berätta om och bearbeta traumat (2000, s. 22).

Gustafsson & Lindkvist (1990) tar upp vikten av att stärka barnens etniska och kulturella identitet (s. 60f.).

Även Angel och Hjern (1992) diskuterar vikten av att flyktingbarn blir bekräftade i att de duger och att de kunskaper de bär med sig från sitt hemland duger (s.188).

En annan faktor som är till hjälp för flyktingbarn lyfter Magne Raundalen och Atle Dyregrov upp i *Barn och familjer i krig*. Deras forskning har visat att ju bättre barn förstår krigets orsaker och ju mer kunskap de har om situationen i landet, desto bättre mår de. De har då kontroll över sin tillvaro och kan lättare se framtiden an (1993, s. 50).

En aspekt av förståelse tar Lindblom m.fl. (1995) upp. De poängterar vikten av att förstå vad de varit med om för att kunna bearbeta, och att det kan vara viktigt för barnen att också förstå de vuxnas beteende i krig och flykt (s. 39f.).

3. RESULTATREDOVISNING OCH ANALYS

3.1 Fortsatt framställning

I uppsatsens fortsatta framställning av redovisning och analys har jag valt att presentera mina resultat och analysen av dessa tillsammans i löpande text. Relevant litteratur och tidigare forskning får belysa och nyansera min framställning kontinuerligt i kapitlet. Under varje underrubrik följer olika aspekter av temat genom redovisning av empiri som sedan följs av analys genom att litteratur och tidigare forskning i kombination med egna kommentarer

belyser empirin. Syftet med detta framställningssätt är att få en sammanhängande text som är lätt att följa och där empiri och analys kopplas samman på ett tydligt sätt.

Kapitlet nedan har jag valt att presentera i två delar. I den första delen tar jag upp skyddsfaktorer i 4 olika teman utifrån vad skyddsfaktorerna består i. I den andra delen har jag utgått från den teoretiska utgångspunkten och begreppet KASAM då jag menar att ytterligare några av de skyddsfaktorer som intervjupersonerna lyfter fram tydligt kan kopplas till och förstås utifrån detta begrepp. Detta är skyddsfaktorer som jag menar leder till att flyktingbarnen får en större känsla av sammanhang och därmed mår bättre. Dessa två delar bör dock inte ses strikt skilda från varandra utan snarare som två olika angreppspunkter i synen på empirin.

3.2 Bakgrund

Inledningsvis ämnar jag, genom att presentera vilka barn som mina respondenter kommer i kontakt med, vilka upplevelser de har med sig och hur de mår, ge en kontext utifrån vilken mina resultat ska förstås.

3.2.1 Vilka är barnen?

Barnen som de olika respondenterna kommer i kontakt med är allt mellan 0-18 år. IP 1 arbetar med de yngsta barnen, de mellan 1-7 år. IP 2 och 3 har mest kontakt med barnen i mellanstadieålder, medan IP 5 och 6 till största del träffar de äldre barnen, tonåringarna. IP 4 arbetar med familjer där barnen är 0-18 år.

En majoritet av barnen kommer från Irak och Afghanistan. Många barn kommer från Somalia, Iran och forna Jugoslavien. Det finns också en hel del kurder från Irak och några palestinier. Utöver dessa finns även en handfull andra nationaliteter representerade.

Flyktingbarnens socioekonomiska bakgrund är väldigt varierande. Några kommer från välbärgade familjer med välutbildade föräldrar, andra kommer från fattigdom och misär. Vissa barn har aldrig fått gå i skolan utan fått hjälpa till att bidra till familjens försörjning från det att de var små, medan andra har en vana vid skola och utbildning.

Hur länge barnen har varit i Sverige varierar utifrån att respondenterna har olika funktioner i sina yrken. IP 1, 3 och 5 träffar barnen tidigt i migrationsprocessen när de börjar i skola/förskola. Då har barnen ofta bara varit i Sverige några månader. De arbetar sedan med barnen i 1-2 års tid. IP 2 träffar asylsökande barn. Dessa kan ha varit i Sverige i upp till 2 år då asylprocessen ofta drar ut på tiden. De barn och familjer som kommer till IP 4 för

traumabehandling kan ha varit i Sverige i många år. Hur länge, varierar mycket. IP 6 träffar både nyanlända barn och barn som varit i Sverige en längre tid.

Många av flyktingbarnen har med sig upplevelser av krig. De har sett människor bli dödade, de har kanske sett mamma bli våldtagen eller pappa bli misshandlad. En del har levt en längre tid i exil, gömda i ett annat land, många har upplevt en skräckfylld flykt.

Vi har haft en del Irakier som innan de kom hit befunnit sig illegalt i Jordanien i 1-3 år, där pappan arbetat svart medan mamman och barnen mer eller mindre suttit inspärrade i en lägenhet och inte vågat gå ut i rädsla för att bli upptäckta. Några av barnen har upplevt flykt, någon som bokstavigt talat gått genom djungeln, vandrat på natten och gömt sig på dagen. Någon har åkt gömd i en lastbil från Kosovo, några har sett andra barn skjutas till döds. (IP 5)

Alla barnen har upplevt separationer. De har skiljts från sitt hem, sin skola, sina vänner och släktingar för att komma till något okänt.

Analys

Vad som kan konstateras är att gruppen flyktingbarn är en mycket heterogen grupp. De har olika bakgrunder, dels ursprungsland dels socioekonomiska förhållanden, olika erfarenheter och därmed mycket olika utgångspunkt. Gemensamt för alla barnen är dock att de har en bakgrund av flykt, varför jag i framställningen benämner dem flyktingbarn. Jag anser dock att det är viktigt att ha med i beräkning att när jag använder begreppet flyktingbarn så har varje enskilt barn sin egen historia och är unikt i sitt slag.

3.2.2 Barnens mående

Två av respondenterna menar att många av barnen mår relativt bra när de kommer till Sverige och i början av sin vistelse här. IP 5 har erfarenhet av att de flesta barnen upplever det som väldigt roligt att få börja skolan, och att de är glada i början, den första tiden. ”De är fyllda av förväntan; ’ /.../ vi har kommit till ett nytt land, nu ska allt bli bra, vi måste lämna det gamla bakom oss, vi ska inte tänka på det mer/... /’ ” (IP 4). De menar vidare att denna första fas efter en tid övergår till något annat. När flyktingfamiljen har landat och tillvaron har blivit lite lugnare för dem, när det nya landet har tappat nyhetens behag, då är det inte ovanligt att minnena kommer tillbaka och sorgen över vad de har lämnat träder fram.

Vad flera av respondenterna är samstämmiga om är att många flyktingbarn bär på en stress som kan yttras sig i koncentrationssvårigheter. Många av barnen har också bekymmer

med sömnen och de drömmer mardrömmar vilket kan leda till koncentrationssvårigheter. För de lite yngre barnen är det inte ovanligt med sängvätning.

Några av respondenterna tar upp det faktum att barnen kan känna skuld.

Jag tänker att de här föräldrarna vill alltid sina barns bästa, men barnen får ofta höra att; ”/.../ det här gör jag för din skull, att vi flyr beror på att du ska få en bättre framtid/.../” Det blir väldigt tungt för ett barn att känna att det beror på mig. Att mina föräldrar mår dåligt på grund av att de gör det här för min skull. Det blir en dubbel tyngd. (IP 2)

En del flyktingbarn är traumatiserade av vad de varit med om och lider av PTSD. Ett uttryck för detta är flashbacks, starka minnen som gör att man återupplever en händelse tillbaka i tiden.

Några av respondenterna uttrycker en förvåning över att barnen trots trauman och svåra upplevelser kan fungera så pass bra som många gör i vardagslivet.

Egentligen tycket jag att det är fantastiskt att de faktiskt kan sitta i skolan i sin bänk och klara av att tänka på andra saker, det får man påminna sig om ibland när man blir irriterad för att de har glömt böckerna hemma.(IP 5)

Analys

Det kan konstateras är respondenterna uppfattar barnens mående något varierat. En förklaring till detta menar jag kan vara att de möter barnen i olika sammanhang, och när de varit olika lång tid i Sverige. Det faktum att många barn upplevs må relativt bra när de kommer till Sverige kan förstås utifrån och jämföras med Johan Cullbergs teori om olika faser i krisreaktionen, vilket beskrivs i Socialstyrelsens rapport 1995:5. Under en tid efter ankomsten kan det finnas en känsla av befriad hoppfullhet och försiktig optimism när man nu befinner sig i säkerhet (s. 17). En reflektion som jag vill föra in i detta sammanhang är det faktum att alla barn troligtvis reagerar olika på flykt och trauma och att Cullbergs teori om krisreaktion därmed bör ses som en stereotyp förståelsebild och inte en lag utifrån vilken flyktingbarnen alltid reagerar.

3.3 Skyddsfaktorer

Nedan följer en redovisning och beskrivning av skyddsfaktorer för flyktingbarn, vilka bidrar till välmående och hälsa och är till hjälp för hur de hanterar sin situation och till att få en positiv utveckling. Jag har valt att presentera skyddsfaktorerna utifrån fyra teman: skyddande

faktorer som kan härröras till barnens bakgrund, faktorer som berör strukturella förhållanden, faktorer som har med barnens personliga egenskaper att göra och slutligen skyddande faktorer som kommer av barnens relationer till andra. Det är viktigt att påpeka att det inte finns några skarpa gränser mellan dessa fyra teman. De samverkar och flyter in i varandra, vilket jag också kommer att visa.

3.3.1 Bakgrundsfaktorer

Att barnens bakgrund och tidigare upplevelser har betydelse för deras mående och utveckling i Sverige är intervjupersonerna eniga om. IP 1, 5 och 6 menar att barnens tidigare upplevelser påverkar hur de har det idag. De barn som har väldigt svåra upplevelser bakom sig har det svårare och mår sämre. Även IP 4 menar att det finns en tydlig koppling.

Ja, det har ju betydelse hur allvarligt traumat är/.../ en del barn är mycket traumatiserade, andra är det inte så farligt med/.../ Har du sett människor bli dödade, sett barn bli dödade, har du sett din mamma bli våldtagen; det är klart att sånt påverkar mycket psykiskt. Hur allvarligt de haft det påverkar ju. (IP 4)

Ytterligare en aspekt som kan tillföras bakgrundsfaktorer framfördes av IP 2, som menar att ju tryggare barndom barnet haft innan flykten, desto bättre för barnet. Detta beror på barnets utveckling; ”Du måste alltid ha det grundläggande först” (IP 2).

Analys

Vi kan konstatera att en skyddande faktor kan utgöras av att det barnet varit med om varit av ett mer lindrigt slag. Samtidigt påpekar IP 4 i citatet ovan att det också är graden av allvarlighet i *traumat* som får betydelse. Av detta kan vi förstå att upplevelserna och traumat inte följer varandra helt.

Dyregrov (1997) menar att vad som är traumatiskt för ett visst barn inte behöver vara det för ett annat. Här för Dyregrov in en viktig aspekt. Han skriver vidare att vad som gör en händelse traumatisk har att göra med olika faktorer som påverkar. Det kan handla om i vilken kontext det sker och vilken mening barnet tillskriver händelsen (s. 10f.). Almqvist bekräftar dock det som respondenterna tar upp. I *Barnet i den traumatiserade familjen* menar hon att graden av våld och fara som barnet utsätts för har betydelse. Detta ska dock ses i kombination med barnets individuella egenskaper, det sociala nätverket och den kulturella kontexten (2000, s. 65). Av detta kan vi dra slutsatsen att barnets tidigare upplevelser har betydelse för

traumat, vilket i sin tur har betydelse för hur de mår, utvecklas och hanterar sin situation, men att detta måste ses i ljuset av andra bidragande faktorer för att vara giltigt.

3.3.2 Strukturella faktorer.

Att få ett ordnat strukturerat liv är något som alla respondenterna upplever som viktigt för flyktingbarnens mående och utveckling. IP 1 som arbetar på en flyktingförskola berättar om vilken betydelse struktur har för barnen och för förskolans arbete.

Vi har en väldigt strukturerad verksamhet, när barnen är här ska de kunna lita på oss. De vet vad som händer, här är inga överraskningar/.../ Vi äter frukost på samma tid och innan frukost tvättar man händerna, sen leker vi, sen har vi samling, sen är det så och sen är det så. Man vet hela tiden vad som händer. Om man har kaos inom sig ska det i alla fall vara ordning på det yttre. (IP 1)

IP 1 menar vidare att detta får en positiv inverkan och kan hjälpa det inre kaoset så att barnet kan börja bearbeta. Struktur och fasta ramar är något man kan lita på, vilket skapar trygghet. Även IP 3 betonar att struktur är en grundsten i arbetet med flyktingbarn. IP 5 lyfter fram att barnen genom att börja skolan får en tillvaro som mer liknar ett ” normalt liv”. Detta är enligt IP 5 något som barnen är i stort behov av. Det innebär fasta rutiner och det kan få barnen att känna sig som vanliga barn, och skolan blir en trygg plats i vardagen. Att få börja skolan kan också vara något som man känner igen sig i, från sitt hemland om man gick i skolan där. ”Att få lära sig saker, ha kompisar och få läxor som man ska göra. Det skapar också en trygghet som är viktig och man kan känna att tillvaron börjar bli normal” (IP 5). IP 5 menar vidare att det kan vara till hjälp för barnen att få vara i skolan på så sätt att de får något annat att tänka på. Även IP 6 anser att det är till hjälp för barnet att slippa att hela tiden tänka på om man får stanna och på saknaden efter hemlandet. Ett sätt förutom skolan kan vara att få någon meningsfull fritidssysselsättning.

Vad vi försöker göra är också att stödja extra fritidsaktiviteter genom till exempel kontaktpersoner. Det hjälper till att inte hela tiden behöva tänka på om man får stanna eller inte och på saknaden. Det är en slags avkoppling i det hela. Att få lite normaliserat liv. (IP 6)

Ytterligare något som kan härröras till skyddande faktorer som är av strukturellt slag lyfter IP 6 fram. Att så fort som möjligt få besked om man får stanna eller inte ger en positiv påverkan på barnens mående. ” Det blir lättare när de har sitt uppehållstillstånd. Det har jag träffat på

flera gånger, då kan skolan fungera mycket bättre och de har en annan motivation. En del barn mår väldigt dåligt av väntan” (IP 6).

IP 3 tror att oavsett om barnen får uppehållstillstånd eller inte kan skolgången under väntetiden vara en positiv erfarenhet för flyktingbarnen, som de bär med sig senare i livet.

Analys

Gustafsson och Lindkvist (1990) menar i *Våga lyssna - att möta flyktingbarn* att det är viktigt för flyktingbarnen att under en tid av dagen få komma hemifrån. De har levt så länge i föräldrarnas stress och oro och de behöver få vila. Då kan förskola och skola vara en nödvändig fristad. Gustafsson och Lindkvist betonar vidare att detta inte ska ses som en ersättning för föräldrarna, utan snarare som ett komplement (s. 58f.). Gustafsson och Lindkvist (1990) diskuterar också betydelsen av ordning och struktur. Även de anser att det är viktigt att flyktingbarnen får möjlighet att så snart som möjligt komma igång och få dagarna schemalagda. Barn som befinner sig i kaotiska livssituationer är mer än andra beroende av struktur och en jämn lunk som inte ändras. Skolan kan innebära något som kan stå för det friska och det som inte är angripet av rädsla, ondska och kaos (s. 58f.).

Vad som kan konstateras är alltså att skyddande faktorer för flyktingbarn kan vara att få struktur och ordning på tillvaron, att få känna att man är vanlig och normal, och att få tänka på något annat än på det inre kaoset. Detta kan uppnås genom att barnen får börja förskola eller skola.

3.3.3 Personliga faktorer

Många av respondenterna var övertygade om att social förmåga hos flyktingbarn var en skyddande faktor. ”Om ett barn är öppet och socialt har det klart lättare för att få nya kontakter och då bidrar det till att måendet blir bättre” (IP 5). Även IP 4 menar att just öppenhet och att ha lätt för att få kompisar är faktorer som gör det lättare för barnet.

IP 5 hävdar att barn kan vara olika känsliga för svåra upplevelser. IP 5 menar vidare att en mer robust person inte tar åt sig lika mycket av vad som hänt.

En annan skyddsfaktor tar IP 4 upp. Det handlar om att kunna använda språket, att vara verbal. En del barn kan använda språket till att bearbeta, skriva dagbok eller dikter. Ytterligare en aspekt av språket tar IP 3 upp. Om barnen lär sig det svenska språket har de ett redskap i mötet med de svenska barnen. Flyktingbarnen blir förstådda och lättare accepterade och de får på så sätt en ingång till det svenska samhället, vilket är till hjälp för dem. IP 5 anser att språkkunskaper är det viktigaste för att integrering ska kunna ske. IP 6 menar att många

flyktingbarn kan vara väldigt ambitiösa och lära sig svenska snabbt, vilket är till hjälp för dem. IP 6 har erfarenheter av att speciellt afghanska barn är väldigt målinriktade för studier och högskolestudier och reflekterar över om det kan vara tanken på att återvända med ett yrke som man har nytta av i sitt hemland som driver dem.

IP 3 lyfter fram en intressant synpunkt. Den handlar om barns förmåga att leva i nuet. IP 3 menar att flyktingbarnen kan fungera så bra som de gör delvis på grund av att många barn, främst yngre, har en kapacitet att leva i nuet, att skratta och glädja sig över små saker i tillvaron. Detta är något som är lättare för de yngre barnen och svårare för de äldre då dessa har större krav från skolan och för att de inte har leken lika naturligt, menar IP 3.

IP 6 hävdar att en personlig egenskap som kan vara till hjälp för flyktingbarnen är förmågan att ta ansvar. IP 6 har erfarenheter av flyktingbarn som tar mycket ansvar för sig själva och för sitt liv och att detta kan uttryckas som en slags överlevnadskonst. IP 6 betonar i detta sammanhang dock en mycket viktig aspekt som problematiserar begreppen motståndskraft och skyddsfaktorer. Förmågan att kunna ta ansvar kan vara på både gott och ont. Vad det kan få för konsekvenser för ett barn att på lång sikt ta ett stort ansvar vill IP 6 inte spekulera i.

IP 2 poängterar att barn som fått en svår start i livet, vilket många flyktingbarn har fått, är mer sårbara och mer benägna att fara illa eller må sämre eller inte kunna ta hand om sig själv.

Analys

Flera av intervjupersonerna lyfter fram social öppenhet och förmåga till att skapa sociala kontakter som en viktig egenskap som är till hjälp för flyktingbarn. Lagerberg & Sundelin (2000) skriver i *Risk och prognos i socialt arbete med barn* om ”social kompetens” som ett nyckelbegrepp i förståelsen av motståndskraft och skyddsfaktorer. I sammanhanget utgår de ifrån en studie som gjorts i ett nordiskt projekt av 1850 10-åringar där man ville undersöka såväl risk- som skyddsfaktorer. Här kom man fram till att social kompetens kunde vara både en skyddsfaktor till ett ogynnsamt utfall, men också ett gynnsamt utfall som ett resultat av andra skyddsfaktorer. Med social kompetens menas då färdigheter, kunskaper och förhållningssätt som möjliggör etablering och vidmakthållande av sociala relationer. De menar vidare att om ett barn har förmåga att skapa sociala kontakter kan barnet känna en uppfattning om sin egen kompetens och dessutom få positiva erfarenheter av vänskapsrelationer som är tillfredsställande (s. 212 f.). Även Cederblad & Dahlin (1986) beskriver social öppenhet som en skyddande faktor för psykisk hälsa bland barn.

Ben Furman visar i sin forskning att det kan vara till hjälp för barn att skriva dagbok eller dikter, något som även IP 4 tar upp. Furman visar också hur egenskaperna envishet och målmedvetenhet är till hjälp för barn i svåra situationer (2002, s. 23ff.). Att ha tankarna på hemlandet och att återvända med en utbildning kan troligtvis vara ett bra sätt att hålla målmedvetenheten vid liv, vilket IP 6 spekulerar i.

Cederblad & Dahlin (1986) skriver att god problemlösningsförmåga och självständighet är viktiga skyddsfaktorer för barns psykiska hälsa. Dessa egenskaper menar jag kan speglas i förmågan att ta ansvar, vilket IP 6 tar upp. För att liksom IP 6 problematisera denna aspekt vill jag i sammanhanget hänvisa till Klefbeck & Ogden (2001) som i *Barn och nätverk* diskuterar det som först kom att kallas för maskrosbarn, de barn som utvecklas mot alla odds och överlever både fysiskt och mentalt, under svåra betingelser. Dessa barn har senare i litteraturen kommit att kallas motståndskraftiga barn. Begreppet har därefter ändrats ytterligare. Man talar nu om överlevare. Det betyder att man hos de flesta barn som klarat svåra motgångar hittar tecken på att detta har haft sitt pris, kanske på mindre iögonfallande sätt än det som man registrerar i deras vardagliga liv och uppträdande (s. 43ff.).

Med utgångspunkt i IP 2s uttalande att många flyktingbarn är mer sårbara vill jag hänvisa till vad Klefbeck & Ogden (2001) skriver. De menar att barn som har genomlevt mycket och har en situation med svåra omständigheter på många sätt är sårbara och beroende av sin omgivning (s. 43). Detta tror jag är en viktig utgångspunkt och förståelsegrund i diskussionen om skyddsfaktorer för flyktingbarn.

3.3.4 Relationella faktorer.

Som jag tidigare tagit upp kan sociala kontakter och kompisar för flyktingbarnen innebära något positivt och en skyddande faktor för deras mående och utveckling. Att få vänner innebär för många ett lyft för självkänslan och ett naturligt sätt att komma in i det svenska samhället. Detta blir också ett steg i att få ett mer ”normalt” liv.

Tre av respondenterna, IP 2, 3 och 5 lyfter fram att en skyddande faktor för flyktingbarnen även kan vara att träffa andra barn i liknande situation. IP 2 berättar om vad verksamheten för flyktingbarn kan få för konsekvenser för den enskilde.

Man får en samarbetskänsla, man speglar sig i den andre. Den andre kan säga det du själv inte riktigt får fram/.../ och då blir det dina ord, du behöver inte säga dem själv utan någon annan har sagt dem och då kan du känna att de gäller för dig också. Eller att du ser hur den andre reagerar och lär dig att förstå att det är så du också känner. Man behöver inte vara

ensam om att känna att man är annorlunda/.../ Man kan dela den där ensamhetskänslan man har inombord med andra. Det är en ensamhetskänsla som innebär att man är annorlunda, utanför och inte riktigt förstådd. (IP 2)

Vad alla respondenterna är överens om är att föräldrarnas mående spelar en viktig roll för flyktingbarnens mående och utveckling. IP 5 menar att en skyddande faktor för ett flyktingbarn kan vara att barnet har en trygg familj omkring sig. Det är tydligt att barnet då mår bättre. IP 2 utvecklar resonemanget ytterligare:

Har du i alla fall en förälder som fungerar finns det någon som ser dig. Visst är det skillnad och det bästa är ju klart om båda föräldrarna fungerar. Då är det bara som vilken familj som helst som har problem. Då kan de ta hand om det på ett annat sätt (IP 2).

IP 4 betonar att ju bättre föräldrarna mår, desto bättre hanterar de sin föräldraroll och desto bättre blir det för barnen. Föräldrarna klarar av att sätta gränser för barnet.

IP 4 betonar att en sund familj där det finns ett öppet klimat inom familjen, är till stor hjälp för barnet. I en öppen familj kan man tala om traumat och då kan känslor av skuld och skam som de olika familjemedlemmarna bär på försvinna eller minskas. Flera av respondenterna menar dock att det är vanligt att familjerna känner att de vill glömma och gå vidare och därför inte vill prata om vad de varit med om.

Sen är det ju ofta ett annat synsätt i de här familjerna, vi kan tjata om att man ska må bra och gå på samtal och bearbeta det man varit med om, medan vi ofta möter att; nej det är bättre att glömma. Glömma och gå vidare, det är inget att prata om, det har alla varit med om (IP 6).

IP 5 har i denna fråga en något avvikande uppfattning och menar att många flyktingfamiljer har ett öppet klimat i familjen och vill bearbeta tillsammans med sina barn, och vill prata med dem om vad som har hänt för att barnen inte ska glömma sitt hemland och ursprung. IP 5 tror att barnen i dessa fall skulle ha mått bättre av att bli mer skonade.

Ytterligare en aspekt som kan härröras till familjens betydelse är synen på släkten. IP 5 menar att i många andra kulturer är släkten mera sammansvetsad, man håller ihop och hjälper varandra. ” På det sättet blir släkten en trygghet. Man är inte bara en liten pojke, man är någons kusin, morbror och sonson” (IP 5). Att tillhöra en släkt ger en trygghet men även en identitet som kan vara stärkande för självkänslan och därmed en skyddsfaktor. IP 5 menar

dock att saknaden kan bli större när inte alla är samlade. Familjen känns splittrad när släktingar finns långt borta i ett annat land.

Analys

Vad som kan konstateras är att relationer med andra, svenskar eller andra flyktingbarn, fyller en viktig funktion för barnens mående och för hur de förstår sig själva. Det kan ses som en skyddande faktor för flyktingbarnen. Att ha relationer med svenska barn och ungdomar kan leda till att flyktingbarnen får en naturlig ingång till det svenska samhället och att de få känna sig "normala" istället för som främlingar. Att ha kontakt med andra flyktingbarn är positivt på så sätt att barnen då kan uppleva att det finns andra i liknande situation som kan förstå. De är inte ensamma om att känna sig ensamma.

En skyddande faktor för barnen är enligt respondenterna också att ha fungerande föräldrar som kan se och bekräfta barnen och skapa en trygg kontext för dem. Det omvända förhållandet, att barn påverkas negativt av traumatiserade föräldrar, är visat i många studier. Almqvist (2000) tar i *Barnet i den traumatiserade familjen* upp teorier om "andragenerationseffekter" vilket innebär att man sett hur traumatiserade föräldrar varit emotionellt otillgängliga eller narcissistiskt överinvolverade, vilket ledde till att traumats effekter fördes vidare till barnen (s. 71). Armyr (1989) beskriver i *Flyktingbarn - naturliga reaktioner på något onaturligt* att barnet inte bara påverkas av de direkta händelserna kriget innebär, utan även av hur de traumatiska händelserna återspeglas i de personer som närmast omger det (s. 26).

I sammanhanget anser jag det intressant att lyfta in det Almqvist (2000) diskuterar angående det som kallas "posttraumatiskt" familjedynamik. Många flyktingfamiljer vill försöka glömma vad de varit med om och istället se framåt. Detta kan skapa en tystnad i familjen om föräldrarna undviker att tala med sina barn för att skydda dem från traumatiska minnen (s. 72).

En förklaring till att IP 5 har en annorlunda uppfattning än de andra respondenterna och menar att flyktingfamiljer har ett öppet klimat i familjen och vill bearbeta tillsammans med barnen, kan vara att respondenterna åsyftar olika faser i flyktingfamiljernas migrationsprocess. I SoS 1995:5 beskrivs hur det kan uppkomma en otakt i familjen då barnen ofta både bearbetar och anpassar sig fortare än föräldrarna. När föräldrarna är fyllda av sorg och vill bearbeta det med barnen, är barnen redan förbi den fasen (s.18f).

3.4 Skyddsfaktorer som kan kopplas till KASAM

Då min utgångspunkt för denna uppsats varit att undersöka skyddsfaktorer för flyktingbarn blir det intressant att använda sig av begreppet KASAM - känsla av sammanhang. Jag ska här nedan utgå från vad som är till hjälp för flyktingbarnen i hur de mår och utvecklas, med utgångspunkt i skyddsfaktorer som jag anser kan härröras till de tre teman som utgör grundstommen i begreppet KASAM, begriplighet, hanterbarhet och meningsfullhet. Genom detta ämnar jag fördjupa förståelsen för olika skyddsfaktorerers sätt att verka och på vilket sätt de bidrar till ett bättre mående. Liksom ovan finns det inga skarpa skiljelinjer mellan dessa tre teman, utan de överlappar varandra. Gemensamt är att de bygger upp det som Antonovsky betecknar KASAM, vilket är det som upprätthåller en människas hälsotillstånd och det som förmår henne att röra sig mot en bättre hälsa (Antonovsky, 1991, s. 44 ff.).

3.4.1 Begriplighet.

Respondenterna tar upp olika aspekter av på vilket sätt det är viktigt för flyktingbarnens mående att tillvaron känns begriplig. IP 2 arbetar i sin verksamhet på ett konkret sätt genom information om det svenska samhället och asylprocessen till asylsökande. IP 2 menar att de på detta sätt får kunskap om den svenska kulturen och en förståelse för vad de kommer till.

Språket ger en viktig del i att tillvaron ska bli begriplig. Många av respondenterna är eniga om att språket är en nyckel till en gynnsam utveckling för flyktingbarnen. IP 1 menar att det är viktigt att barnen känner att de kan göra sig förstådda. Då handlar det dels om att lära sig svenska, men också om att få ha kvar och tala sitt modersmål, och att få uttrycka sig på sitt modersmål när svenskan inte räcker till, och att då kunna bli förstådd i alla fall. För att detta ska vara möjligt finns det hemspråkspersonal på den flyktingförskola som IP 1 arbetar på. Språket blir också ett viktigt redskap i att sätta ord på sina upplevelser. ”Det är inte ovanligt att barn som upplevt svåra saker men inte kunnat sätta ord på det tidigare på grund av att de inte haft språket, efter så där tre månader i klassen plötsligt börjar prata om vad de varit med om.” (IP 5)

IP 4 som arbetar med traumatiserade flyktingfamiljer menar att en viktig del av arbetet kan handla om att informera om varför de mår som de mår.

För de som har lättare PTSD kan det ibland vara tillräckligt att bara få förståelse för vad det är. De kanske inte förstår vad som händer, de tror att de håller på att bli tokiga. Då förklarar vi att det som händer med dem är naturliga reaktioner. (IP 4)

Analys

Ett konstaterande som kan göras av empirin ovan är att språket är betydelsefullt och att det fungerar som ett redskap i att göra sig förstådd och förstå. På detta sätt blir tillvaron mer tillgänglig och därmed mer begriplig.

Enligt Antonovsky syftar ”begriplighet” på i vilken utsträckning en människa upplever att de påfrestningar av olika slag som hon drabbas av är gripbara, strukturerade och sammanhängande (1991, s. 39f.).

I *Att möta flyktingbarn i svårigheter* av Lindblom m.fl. (1995) påvisas att det är viktigt för flyktingbarn att förstå vad de varit med om för att kunna bearbeta. Till exempel kan det vara viktigt för barn att få förståelse för vuxnas konstiga beteende i krig (s. 21). Raundalen & Dyregrov (1993) har gjort studier som visar att ju bättre barnen förstår krigets orsaker och ju mer kunskap de har om situationen, desto bättre mår de. Då har de större kontroll över sin tillvaro och kan lättare se framtiden an (s. 50).

Det jag ovan velat visa är olika aspekter av vad det kan innebära för flyktingbarn att tillvaron är begriplig och på vilket sätt en begriplig tillvaro är en skyddande faktor för dessa.

3.4.2 Hanterbarhet.

Respondenterna är samstämmiga i vad som är till hjälp för flyktingbarn med trauman. Då måste traumat bearbetas på något sätt för att tillvaron ska bli hanterbar.

PTSD är en ångestproblematik. Och det är som med all annan ångestproblematik, ska man komma åt det så måste man utsätta sig för det man är rädd för. Om man har hissfobi till exempel så måste man förr eller senare in i hissen, för att få se att man faktiskt överlever. (IP 4)

IP 4 menar vidare att på samma sätt måste man gå igenom traumat och sätta ord på minnena och på vad som har hänt. När man går igenom traumat placeras minnena i tid och rum och blir därmed mer hanterbara. IP 4 poängterar vikten av att detta sker i en lugn kontext och att man är så lite aktiverad som möjligt. Det är inte säkert att barnet måste prata med en professionell, det kan räcka med en förälder eller en vän. Eller som IP 4 tidigare beskrivit; ett sätt att bearbeta kan vara att skriva dagbok eller dikter. Även IP 2 tar upp detta faktum, vikten av att sätta ord på vad man varit med om, i detta fall vad man känner. Att få prata om skam och skuld, om att man längtar hem och om sin rädsla inför framtiden, är ett sätt att hantera alla motstridiga känslor. Det är också viktigt att barnen får möjlighet att prata om sina rädslor och att faktiskt få ha uttryckt dem någon gång. IP 2 menar att många av flyktingbarnen stänger av

mycket och har ingen eller lite kontakt med sitt känsloliv. Det är därmed viktigt att ge barnen redskap för att kunna uttrycka sina känslor, viljor och önskningar igen.

IP 5 berättar om att flyktingbarnen genom att bli stärkta i sin självkänsla inte lika lätt hamnar i dåligt sällskap. Många av barnen vill så gärna bli accepterade av jämnåriga och priset för detta kan bli högt. Då är det till stor hjälp att ha en stark självkänsla. Även IP 2 tar upp vikten av att flyktingbarnen kan känna att de har ett värde i sig själva, utifrån vilka de är. Det skapar hopp inför framtiden och blir ett redskap för att hantera sin situation här och nu.

Analys

Ulla Armyr (1989) diskuterat i *Flyktingbarn - naturliga reaktioner på något onaturligt* barns reaktioner på krig, sorg och förlust. Hon menar att det för barn är naturligt att använda sig av förnekande som försvar mot obehagliga händelser och känslor och att detta kan vara något positivt för barnet i konfliktsituationer. Därigenom skyddar barnet sig och sitt psyke då det när händelsen inträffar, inte har möjlighet att bearbeta den. Dock menar hon att detta inte enbart är positivt. Om upplevelserna aldrig bearbetas kan de dyka upp som problem i oväntade situationer senare i livet och då vara svårbegripliga. Armyr lyfter fram att om barnet får möjlighet att prata om vad det varit med om, blir det ett sätt att i lagom doser hantera sin ångest och ett sätt att delge andra sina funderingar och frågor (s. 34f.). Detta kan jämföras med vad respondenterna poängterade om vikten av att bearbeta trauman.

Antonovskys begrepp ”hanterbarhet” innebär till vilken grad en människa upplever att det finns resurser till ens förfogande som gör att tillvaron upplevs som hanterbar (1991, s. 39f). Vad som ovan konstaterats är vikten av att flyktingbarn får bearbeta och sätta ord på sina upplevelser och känslor. Detta kan då fungera som ett redskap som kan användas för att tillvaron ska bli mer hanterbar. Att kunna hantera sitt trauma och sina minnen menar jag kan ge en känsla av kontroll som innebär att kunna använda sina egna resurser och andras på ett gynnsamt sätt.

3.4.3 Meningsfullhet.

Några av respondenterna menar att den religiösa tron är en viktig komponent som kan ge flyktingbarn en mening i tillvaron.

Det är alltid till hjälp att ha en tro. Det gäller i alla kriser, att det blir lättare om man har en tro. För barnen kan det vara att de inte kan eller vill prata med mamma eller pappa eller med mig om något speciellt. Och då kan de prata med Gud om det istället. Jag tror inte det är någon skillnad

vilken religion eller tro det är. Tron i sig ger en mening och den ger svar på frågor som de inte kan få svar på någon annanstans. (IP 4)

Även IP 2 menar att den religiösa aspekten kan ha en viss betydelse, på så sätt att om man har en tro kan man lägga över en del funderingar och frågor till den Gud man tror på. IP 2 menar att samtal kring vad religionen och tron betyder för barnen är viktiga inslag i deras verksamhet, dels för barnen, dels för dem själva som genom detta kan förstå lite mer varför barnen tänker på ett visst sätt. IP 5 anser att tron generellt betyder mer för flyktingar än för svenskar, då många flyktingar kommer från kulturer där man tar en religiös tro mer på allvar och där den är en naturlig del i livet. IP 5 menar att tron för många barn kan vara en trygghet.

IP 1 beskriver att det är viktigt att barnen ska kunna vara stolta över sin egen kultur.

Vi brukar ha kulturfester, nu senast hade vi en turkmenisk fest. De barn som har detta ursprung blir då speciellt uppmärksammade. Vi gör fint inne i samlingsalen och fäster upp en flagga från deras hemland. Vi frågar föräldrarna om de har bilder eller saker från landet att ta med. Så får barnen sitta där framme och vi frågar dem lite enkla saker som hur varmt eller kallt det är i deras land och vilka djur som finns där. På detta sätt blir barnen lyfta/.../ det är viktigt för självkänslan, det är viktigt att de är stolta över var de kommer ifrån. (IP 1)

IP 2 som också tar upp denna aspekt menar att det är viktigt att få känna att man har en historia och rötter någonstans. Då blir det lättare att kunna gå in i en ny kultur. Att få tillåta sig att känna att man har sin identitet, sina rötter någonstans är jagstärkande, menar IP 2. IP 2 säger också att det blir mycket svårare att gå in i en ny kultur och känna att den är din om du av någon anledning fått dina rötter avklippta.

Analys

Antonovskys begrepp ”meningsfullhet” har att göra med motivation. Han betonar vikten av att vara delaktig i processer som skapar ens öde och erfarenheter. En känsla av meningsfullhet kan skapas av att det finns områden i livet som känns viktiga och som är värda engagemang, även i känslomässig mening (1991, s. 39f).

Angel och Hjern (1992) pekar på en aspekt som jag anser är intressant att lyfta in i detta sammanhang. Utgångspunkten är att alla barn har kunskaper som på ett eller annat sätt varit funktionella i sitt sammanhang. Dessa kunskaper och erfarenheter har medverkat i barnets uppbyggnad av sitt eget jag och av sin självkänsla. Angel och Hjern ställer sig sedan frågan vad som händer med barnet om vi som möter det inte förmår se dessa kunskaper som kan vara

av känslomässig, social, kroppslig eller kreativ karaktär. Om vi inte ser barnet och bekräftar dess totalitet utan istället värderar det utifrån vår egen kulturtradition. Hur mycket är det värt att vara insatt i en frihetskamp eller i en religion eller i konsten att sköta småbarn? Detta ställer författarna mot kunskaper i att kunna räkna upp floder, skriva kemiska formler eller stava rätt, och menar att om ett flyktingbarn förnekas en bekräftelse på att det duger och att dess kunskap duger, kan det leda till ett både kulturellt men också emotionellt utanförskap (s. 188f.).

Utifrån detta menar jag att man kan dra slutsatsen att det är mycket viktigt för ett barn att känna stolthet över vem man är och att bli bekräftad i sin identitet. När det som är ens ”jag” upplevs som värdefullt finns det också en möjlighet att tillvaron känns meningsfull.

Om man utgår från Antonovskys tankar kring begreppet ”meningsfullhet” menar jag att det är möjligt att se ett barns kulturella identitet och känsla av att ha historia och rötter, som ett område i tillvaron som känns viktigt och värt engagemang. Utifrån detta resonemang kan livet därmed också kännas mer meningsfullt. Intervjupersonerna för fram att en religiös tro kan bidra till att barnen känner trygghet och en mening i tillvaron, då en tro dels avlastar, dels ger svar på frågor som inte kan få svar någon annanstans ifrån. Detta menar jag är en viktig aspekt att ha i betänkande i det sociala arbetet med flyktigbarn. Utifrån vår västerländska kulturram, där religion generellt spelar en mindre roll än vad det gör för många flyktingbarn, måste vi vidga vår syn på vad som kan vara till hjälp, för att på så sätt kunna möta varje barn i den verklighet det befinner sig i, vilket även respondenterna berör.

4. AVSLUTNING

4.1 Sammanfattning

Syftet med denna uppsats var att, utifrån hur det kommer till uttryck bland professionella, undersöka och beskriva skyddande faktorer för flyktingbarn, som bidrar till välmående och till att de får en positiv utveckling i Sverige. Materialet till uppsatsen består av kvalitativa intervjuer med 6 professionella som i sitt yrke kommer i kontakt med flyktingbarn. Utöver detta har också relevant litteratur och tidigare forskning studerats. Salutogenes och begreppet KASAM utgör uppsatsens teoretiska perspektiv.

Flyktingbarnen som intervjupersonerna kommer i kontakt med har mycket olika bakgrund, både vad det gäller ursprungsland och socioekonomiska förhållanden och måste

därför ses som en heterogen grupp. Det gemensamma för dem är att de har en bakgrund av flykt.

Vad som kom fram av undersökningen kan dels presenteras utifrån fyra teman. Skyddande faktorer som kan härröras till barnens *bakgrund* kan vara att deras upplevelser varit av ett lindrigt slag, och att de innan flykten haft en trygg och stabil barndom. Faktorer som är till hjälp för flyktingbarnen kan också vara av *strukturellt* slag. Ett ordnat liv med fasta rutiner hjälper flyktingbarn som bär på kaos och trauma. Förskola och skola kan spela en viktig roll i att skapa denna struktur. De barn som snabbt får uppehållstillstånd har det lättare. För många barn kan väntan och ovissheten vara svår. Skyddande faktorer som har med barnens *personliga egenskaper* att göra, kan vara att barnen har en social öppenhet och förmåga till sociala kontakter. Andra faktorer är att vara robust och inte så känslig och stresstålig, att ha en förmåga att leva i nuet och glädjas åt det lilla och en förmåga att ta ansvar. Skyddande faktorer kan också komma av barnens *relationer till andra*. I första hand är familjen, om föräldrarna är fungerande och kan vara föräldrar, en trygg bas för barnen. En familj med ett öppet klimat där man kan prata om vad som hänt är till hjälp för barnen. Att få vänner blir för flyktingbarnen ett naturligt sätt att komma in i det svenska samhället och för många blir det ett lyft för självkänslan.

Skyddande faktorer kan också kopplas till, och förstås genom Antonovskys begrepp KASAM - känsla av sammanhang. Det är till hjälp för flyktingbarn om tillvaron blir *begriplig*. Det kan den bli genom information om det svenska samhället, och genom att de får prata sitt modersmål och samtidigt lära sig svenska för att kunna förstå och bli förstådda. Det kan även handla om att förstå sina reaktioner av ett trauma, och att barnen får kunskap om och förståelse för krigets orsaker och varför de fått fly. Ett sätt att få tillvaron mer *hanterbar* är att bearbeta traumat och få sätta ord på vad man varit med om. Minnena blir mer hanterbara när de placeras i tid och rum. Det är också av stor vikt för flyktingbarn att få sätta ord på sina känslor och tankar. Att ha en religion, en tro, kan för en del flyktingbarn innebära att tillvaron är *meningsfull*. En tro ger trygghet och svar på frågor man inte kan få svar på någon annanstans. Att få känna sin historia och sina rötter och vara stolt, kan vara ett sätt att känna engagemang och därmed meningsfullhet.

4.2 Slutdiskussion

I uppsatsens inledningsskede ställdes jag inför en besvärlig uppgift. Hur ska jag definiera flyktingbarns välmående, vad innebär att de kan hantera sin situation och hur vet man vad som är en positiv utveckling. Detta är frågor som i uppsatsens slutskede fortfarande inte blivit

besvarade. Även i litteraturen har jag stött på denna svårighet. Hur ska man definiera hälsa och ohälsa? Ska vi mäta symptom eller upplevelser, eller handlar det som social funktion och förmåga? Och vem är det som ska avgöra? Är det personen själv, läkaren eller samhället?

När det gäller flyktingbarn ställs vi dessutom inför att svenskar kan ha en annan syn på välmående och utveckling utifrån en västerländsk kultur- och kunskapsram. Enbart detta ämne skulle kunna fylla en hel avhandling. Kanske finner vi svaren till varför det finns så få undersökningar om flyktingbarns mående i svårigheten i denna fråga, med vilka glasögon ska vi se på hälsa och välmående?

Under arbetets gång öppnade sig också komplexiteten i begreppet skyddsfaktorer. En av respondenterna gjorde mig uppmärksam på att en skyddande faktor för barn inte enbart behöver ge positiva konsekvenser. Flyktingbarn har i många fall fått gå den hårda vägen och med svåra upplevelser i bagaget lära sig en överlevnadskonst. Detta i sig är något positivt, utan överlevnadskonst hade de kanske inte överlevt. Följdfrågan blir dock; vilket är priset de fått betala? Detta tror jag är en viktig aspekt att ha med sig i mötet med flyktingbarn. En del barn har kanske en sköld av stål framför sig för att kunna värja sig mot svårigheterna. I längden vet vi inte riktigt vad en sådan sköld förorsakar i barnets känsloliv. Kanske skapar det en misstro mot andra människor, en bitterhet som gör att barnets livsutrymme minskas. Kanske försvarar det i att kunna knyta an till människor och skapa sig relationer som fungerar.

Mycket av litteratur och forskning kring flyktingbarns situation är vad som kan kallas för problemforskning. Vad jag genom denna uppsats velat lyfta fram är att det också finns ett annat angreppssätt. Vilka är flyktingbarnens styrkor och vad är till hjälp för dem i att må bra? Jag menar att detta är viktiga frågor att ställa sig och att det är viktiga områden att utforska som ett komplement till den så kallade problemforskningen. Min övertygelse är att detta skifte av utgångspunkt också kan leda till något positivt för flyktingbarnen själva. De kanske slipper att känna sig som problem och bördor för det svenska samhället utan förhoppningsvis istället som viktiga bidrag till och möjligheter för samhället väl värda alla ”investeringar”.

Jag menar att det är mycket intressant för det sociala arbete att veta vad som är till hjälp för flyktingbarn och vilka faktorer som bidrar till att de får en positiv utveckling för att kunna veta på vilket sätt samhället bäst kan stödja och vara till hjälp.

Forskning om barn och ungas levnadsförhållanden har inom många områden kommit långt. De senare åren har den även inkluderat sådan forskning där barnen själva är de man hämtar information från. Att intervju barnen blir ett sätt att bekräfta att deras verklighet och deras upplevelser är värdefulla och sanna. Då min studie utgick från professionella väcktes

ofta frågan hos mig ”hur skulle flyktingbarnen själva uttrycka detta”? ”Hur upplever de sin egen verklighet”? Denna uppsats har tyvärr varit för begränsad för att kunna gå in på detta mycket intressanta ämne. Det lämnar jag istället till framtidens forskare att utröna.

5. KÄLLFÖRTECKNING

Abrahamsson, Erik (2003) Därför klarar sig maskrosbarn. *Socionomen*, 2003 nr 5.

Almqvist, Kjerstin (2000) ”Barnet i den traumatiserade familjen” i Allwood, C. M. & Franzén, E. C. (red).: *Tvärkulturella möten*. Stockholm: Natur och kultur.

Angel, Birgitta & Hjern, Anders (1992) *Att möta flyktingbarn och deras familjer*. Lund: Studentlitteratur.

Antonovsky, Aron (1991) *Hälsans mysterium*. Stockholm: Natur och Kultur.

Armyr, Ulla (1989) *Flyktingbarn - naturliga reaktioner på något onaturligt*. Älvsjö; Diakonia.

Cederblad, M. & Dahlin, L. Salutogenes - faktorer som befrämjar psykisk hälsa hos individer som vuxit upp i högriskmiljö för psykisk och social störning. *Psykisk Hälsa* 1, 1986.

Denscombe, Martyn (2000) *Forskningshandboken - för småskaliga forskningsprojekt inom samhällsvetenskaperna*. Lund: Studentlitteratur.

Dyregrov, Atle (1997) *Barn och trauma*. Lund: Studentlitteratur.

Furman, Ben (2002) *Det är aldrig försent att få en lycklig barndom*. Stockholm: Natur och Kultur.

Gustafsson, Lars H & Lindkvist, Agneta (1990) *Våga lyssna - att möta flyktingbarn*. Stockholm: Sveriges Utbildningsradio.

Klefbeck, Johan & Ogden Terje (2001) *Barn och nätverk*. Stockholm: Liber.

Kristal-Andersson, Binnie (2001) *Att förstå flyktingar, invandrare och deras barn - en psykologisk modell*. Lund: Studentlitteratur.

Lagerberg, Dag & Sundelin, Claes (2000) *Risk och prognos i socialt arbete med barn - Forskningsmetoder och resultat*. Stockholm: Gothia.

Lindblom, Maritha, Längby Grubb, Kristina, Vucicevic-Popper, Slavica (1995) *Att möta flyktingbarn i svårigheter*. Malmö Lärarhögskola, Institutionen för pedagogik och specialmetodik: Malmö.

Ljungberg-Miklos, J. & Cederblad, M. Flyktingbarns psykiska hälsa. *Socialmedicinsk tidskrift* nr 1, 1989.

Nyberg, Eva (2000) "Barnfamiljers migration - uppbrott och förändring" i Allwood, C. M. & Franzén, E. C. (red).: *Tvärkulturella möten*. Stockholm: Natur och kultur.

Raundalen, Magne & Dyregrov Atle (1993) *Barn och familjer i krig*. Stockholm; Rädda Barnen.

Rutter, M (1993) Resilience: some conceptual considerations. *Journal of Adolescent Health*, 14.

Socialstyrelsen 1995:5 *Invandrades hälsa och sociala förhållanden*.

Socialstyrelsen (2000) *Psykisk hälsa hos flykting- och invandrarbarn - en litteraturöversikt*. Stockholm: Socialstyrelsen.

Utrikesdepartementet (2000) *Konventionen om barnets rättigheter*. Stockholm: Nordstedts Förlag.

Intervjuer

Intervjupersonerna IP 1 - IP 6.

Bilaga 1

Intervjuguide

- Vill du beskriva verksamheten på denna arbetsplats?
- Hur ser dina arbetsuppgifter ut?
- Hur länge har du arbetat på denna arbetsplats?
- Vad har du för utbildning?

- Vilka barn är det som du kommer i kontakt med?
- Hur kommer de hit? Söker själv, remiss, socialtjänst osv.

- Hur upplever du att de barn du kommer i kontakt med mår?
- Vilken bakgrund har barnen? Vad har de med sig för upplevelser?
- Hur ser barnens familjekonstellationer ut?

- Vad är till hjälp för barnen i att kunna vara välmående och få en positiv utveckling i sitt nya hemland?
- På vilket sätt kan barnens personliga egenskaper vara till hjälp?
- På vilket sätt tror du att familjeförhållandena påverkar barnens mående?
- Anser du att barnens bakgrund har betydelse för hur de mår och hanterar sin situation i Sverige?
- Finns det skillnader i hur flickor, respektive pojkar mår? Vad tror du det beror på?
- Kan du se några kulturella eller religiösa skillnader i hur barnen hanterar sin situation?

- På vilket sätt är er verksamhet till hjälp för de barn ni möter?